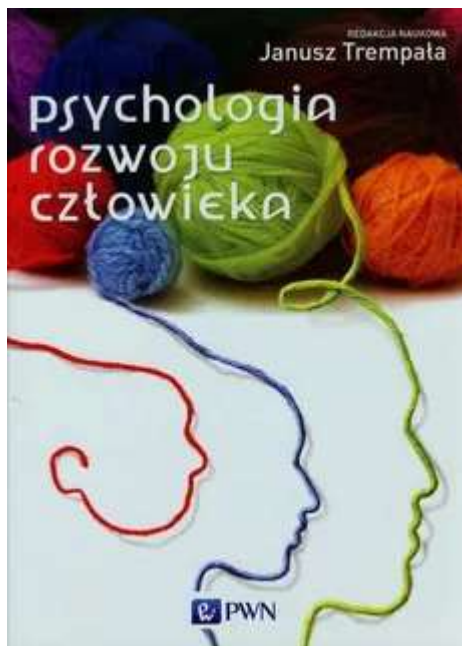

Psychologia rozwoju człowieka

Druk: Warszawa, 2019

Redakcja naukowa: Janusz Trempała

Wydawca: Wydawnictwo Naukowe PWN

Spis treści

PRZEDMOWA XI

I. PODSTAWY PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA redakcja Janusz Trempała 1

1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NAUKOWEJ PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA Maria Kielar-Turska 3

1.1. Poglądy na dziecko i dzieciństwo 3

1.1.1. Obraz dzieciństwa w okresie średniowiecza 4

1.1.2. Obraz dzieciństwa w okresie Oświecenia i Romantyzmu 5

1.1.3. Obraz dzieciństwa w XIX wieku 6

1.1.4. Obraz dzieciństwa w XX wieku 6

1.1.5. Obraz dzieciństwa na początku XXI wieku 7

1.2. Prekursorzy badań nad rozwojem 8

1.2.1. Początki naukowych badań w XIX wieku 8

1.2.2. Prace okresu międzywojennego 12

1.2.3. Początki koncepcji rozwoju człowieka w ciągu życia 16

1.2.4. Prekursorzy badań nad rozwojem w Polsce 18

1.3. Krótka historia podstawowych dylematów w rozważaniach nad rozwojem 22

1.4. Przedmiot, zadania i działy współczesnej psychologii rozwojowej	23
1.5. Podsumowanie	26
2. NATURA ROZWOJU PSYCHICZNEGO Janusz Trempała	28
2.1. Pojmowanie rozwoju	28
2.1.1. Pojęcie rozwoju	28
2.1.2. Cechy zmian rozwojowych	31
2.2. mian rozwojowych	36
2.2.1. Zmiany ontogenetyczne	36
2.2.2. Czas i zakres występowania zmian	37
2.2.3. Klasyfikacja uogólniająca	38
2.3. Mikro- i makroskopowe modele przebiegu zmian rozwojowych	38
2.3.1. Mikro- i makrorozwój	38
2.3.2. Poziom makroskopowy	39
2.3.3. Poziom mikroskopowy	40
2.4. W kierunku ogólnego modelu przebiegu zmian rozwojowych	42
2.4.1. Indywidualny charakter zmian rozwojowych	43
2.4.2. Relacyjność zmian rozwojowych	45
2.5. Podsumowanie	48
3. MECHANIZM ZMIANY ROZWOJOWEJ Janusz Trempała	50
3.1. Natura a kultura	50
3.1.1. Dziedziczenie i dojrzewanie	50
3.1.2. Środowisko i nabywanie doświadczeń	53
3.2. Geny a środowisko	58
3.2.1. Odziedziczalność cech zachowania	58
3.2.2. Geny a środowisko w ciągu życia ludzkiego	60
3.2.3. Współdziałanie genów i środowiska w ciągu życia	61
3.3. W kierunku ogólnego modelu wyjaśniania zmian rozwojowych	63
3.3.1. Rozwój jako funkcja ogólnej sytuacji	63
3.3.2. Rozwój jako funkcjonowanie w procesie zmian o charakterze adaptacyjnym	64
3.3.3. Neorealizm w poszukiwaniu ogólnego modelu rozwoju	68
3.4. Podsumowanie	69

4. TEORIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO Hanna Liberska 71

4.1. Klasyfikacje teorii rozwoju psychicznego 71

4.2. Wybrane teorie i koncepcje rozwoju człowieka 72

4.2.1. Teorie psychoanalityczne 72

4.2.2. Teorie behawiorystyczne i uczenia się 80

4.2.3. Teorie poznawcze 85

4.2.4. Teorie etologiczne 95

4.2.5. Podejście humanistyczne 102

4.2.6. Podejście socjologiczne 104

4.2.7. Podejście ekologiczne 105

4.2.8. Podejście kontekstualno-dialektyczne 107

4.3. Koncepcje rozwoju człowieka w polskiej literaturze psychologicznej 113

4.3.1. Koncepcja strukturacji i restrukturacji doświadczenia Tyszkowej 113

4.3.2. Koncepcja rozwoju aktywności Przetacznik-Gierowskiej 115

4.3.3. Koncepcja rozwoju w cyklu życia indywidualnego Niemczyńskiego 117

4.3.4. Temporalny model rozwoju Trempały 119

4.3.5. Funkcjonalna koncepcja rozwoju Porębskiej 120

4.3.6. Biograficzna koncepcja rozwoju człowieka Pietrasińskiego 121

4.3.7. Koncepcja osobowości rozwojowej Obuchowskiego 123

4.4. Podsumowanie 125

5. BADANIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA Janusz Trempała i Marian Olejnik 127

5.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwojowej 127

5.1.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych vs. na osobie 127

5.1.2. Podejście statyczne vs. dynamiczne 129

5.1.3. Paradygmat ilościowy vs. jakościowy 132

5.2. Plany badań rozwojowych 133

5.2.1. Ogólny Model Rozwoju Schaie'go 133

5.2.2. Strategie tradycyjne 134

5.2.3. Strategie sekwencyjne 136

5.3. Analiza danych o rozwoju: analiza różnic, analiza korelacji, dopasowanie modeli 137

5.4. Problemy etyczne w badaniach nad rozwojempsychicznym 140

5.5. Podsumowanie 142

II. ROZWÓJ PSYCHICZNY CZŁOWIEKA W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ŻYCIA redakcja Maria Kielar-Turska 145

6. Okres prenatalny Dorota Kornas-Biela 147

6.1. Embrionalny okres życia 147

6.1.1. Biologiczne warunki poczęcia 147

6.1.2. Embrionalny rozwój człowieka 149

6.2. Płodowy okres życia 153

6.2.1. Rozwój fizyczny 153

6.2.2. Rozwój motoryczny 157

6.2.3. Rozwój zmysłów 159

6.2.4. Dojrzewanie układu nerwowego 163

6.2.5. Komunikacja prenatalna 166

6.2.6. Wykrywanie nieprawidłowości w rozwoju dziecka 169

6.3. Narodziny jako etap rozwojowy 169

6.4. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie prenatalnym 170

7. Wczesne dzieciństwo Marta Białecka-Pikul 172

7.1. Wiek niemowlęcy. Pierwszy rok życia 172

7.1.1. Noworodek 172

7.1.2. Rozwój psychomotoryczny niemowlęcia 174

7.1.3. Rozwój społeczny niemowlęcia: poznanie społeczne, komunikacja, przywiązanie

183

7.1.4. Rozwój emocjonalny, temperament i samoświadomość niemowląt 187

7.2. Wiek poniemowlęcy. Drugi i trzeci rok życia 189

7.2.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 189

7.2.2. Rozwój poznawczy 190

7.2.3. Rozwój komunikacji i języka 192

7.2.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 194

7.2.5. Rozwój pojęcia Ja, temperament i aktywność 196

7.3. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnego dzieciństwa

200

8. ŚREDNIE DZIECIŃSTWO – WIEK PRZEDSZKOLNY Maria Kielar-Turska 202

8.1. Rozwój fizyczny i motoryczny	202
8.2. Rozwój poznawczy	204
8.2.1. Sprawności percepcyjne	204
8.2.2. Funkcje zarządzające	205
8.2.3. Pamięć	206
8.2.4. Myślenie	208
8.2.5. Reprezentacja poznawcza	212
8.3. Sprawności językowe i komunikacyjne	215
8.4. Rozwój emocjonalny	219
8.5. Rozwój społeczny	221
8.6. Dziecięca moralność	223
8.7. Osobowość dziecka	224
8.8. Formy aktywności	226
8.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniego dzieciństwa	229
9. PÓŹNE DZIECIŃSTWO – MŁODSZY WIEK SZKOLNY Anna Kołodziejczyk	234
9.1. Rozwój fizyczny i motoryczny	235
9.1.1. Rozwój fizyczny	235
9.1.2. Sprawność motoryczna	235
9.2. Rozwój poznawczy	235
9.2.1. Rozwój myślenia logicznego	235
9.2.2. Zmiany rozwojowe w przetwarzaniu informacji	236
9.2.3. Obraz świata	240
9.3. Sprawności językowe i komunikacyjne	242
9.3.1. Świadomość językowa i rozumienie wypowiedzi	242
9.3.2. Sprawności komunikacyjne	242
9.3.3. Język pisany	243
9.4. Rozwój społeczny i emocjonalny	245
9.4.1. Rozwój percepcji społecznej	245
9.4.2. Rozwój relacji z innymi	245
9.4.3. Rozwój rozumienia i wyrażania emocji	247

9.5. Rozwój moralny	249
9.6. Osobowość	251
9.7. Formy aktywności	253
9.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnego dzieciństwa	254
10. DORASTANIE Anna Oleszkowicz i Alicja Senejko	259
10.1. Rozwój biologiczny	259
10.1.1. Rozwój fizyczny i motoryczny, czyli osiągnięcie wyglądu człowieka dorosłego	259
10.1.2. Rozwój seksualny – ku zachowaniom intymnym	261
10.2. Rozwój poznawczy	263
10.2.1. Przejście w myśleniu od prymatu rzeczywistości do prymatu możliwości	263
10.2.2. Rozwój świadomości: od świadomości praktycznej do autorefleksji	264
10.2.3. Rozwój poznawczy a myślenie relatywistyczne w okresie dorastania	264
10.2.4. Rozwój poznawczy w okresie dorastania z perspektywy teorii przetwarzania informacji	265
10.2.5. Pamięć w okresie dorastania	266
10.3. Rozwój emocjonalny	266
10.3.1. Od chwiejności do stabilizacji uczuciowej	266
10.3.2. Rozwój ku wyższej uczuciowości	268
10.4. Rozwój osobowości	269
10.4.1. Przejście od niespójnego i niestabilnego Ja do Ja zintegrowanego	269
10.4.2. Rodzaje sytuacji trudnych doświadczanych przez współczesnych dorastających	270
10.4.3. Tożsamość indywidualna jako najistotniejszy czynnik integrujący osobowość dorastających	271
10.4.4. Rozwój tożsamości	273
10.5. Rozwój moralny	274
10.5.1. Przejście od heteronomii do autonomii moralnej	274
10.5.2. motywacja zaangażowana w zachowanie etyczne	275
10.5.3. Płeć oraz kulturowe uwarunkowania rozwoju moralnego dorastających	277
10.6. Rozwój społeczny	277
10.6.1. Zmiany w relacjach z rodzicami i rówieśnikami	277
10.6.2. Odnajdywanie swojego miejsca w społeczeństwie	279

10.7. Zachowanie młodzieży – przegląd wybranych zagadnień	280
10.7.1. Zachowania pozytywne	280
10.7.2. Zachowania negatywne	281
10.8. Podstawowe formy aktywności	283
10.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie dorastania	283
11. WCZESNA DOROSŁOŚĆ Ewa Gurba	287
11.1. Wkraczanie w dorosłość	287
11.2. Pojęcie „dorosłości” w rozumieniu młodzieży i badaczy	289
11.3. Rozwój fizyczny	292
11.4. Rozwój emocjonalny i społeczny	293
11.4.1. Rozwój emocjonalny	293
11.4.2. Związki intymne	294
11.4.3. Małżeństwo i rodzina	295
11.4.4. Aktywność zawodowa	297
11.5. Rozwój poznawczy	298
11.5.1. Perspektywa psychometryczna	298
11.5.2. Perspektywa genetyczno-epistemologiczna	299
11.6. Rozwój moralny	303
11.7. Osobowość młodego dorosłego, czyli o dojrzałości psychicznej	305
11.7.1. Zmiany w strukturze Ja	305
11.7.2. Zmiana i ciągłość w obrębie cech osobowości	306
11.7.3. Rozwój tożsamości	308
11.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości	309
12. ŚREDNIA DOROSŁOŚĆ Marian Olejnik	312
12.1. Rozwój fizyczny	312
12.1.1. Funkcje czuciowe	312
12.1.2. Funkcje psychomotoryczne	313
12.1.3. Ogólny stan zdrowia	313
12.2. Rozwój poznawczy	314
12.2.1. Inteligencja psychometryczna	314
12.2.2. Prywatne teorie inteligencji	315

12.2.3. Myślenie postformalne	316
12.2.4. Wiedza „ekspertywna”	316
12.3. Rozwój emocjonalny i społeczny	317
12.3.1. Kryzys wieku średniego	317
12.3.2. Rozwój uczestnictwa w pracy zawodowej	318
12.3.3. Aktywność społeczna w rodzinie	319
12.4. Rozwój osobowości	320
12.4.1. Modele stabilności	320
12.4.2. Modele wzrostu	322
12.5. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniej dorosłości	323
13. PÓŹNA DOROSŁOŚĆ Maria Straś-Romanowska	326
13.1. Wkraczanie w okres późnej dorosłości	326
13.2. Biologiczny wymiar starzenia się	327
13.2.1. Mechanizmy starzenia się	328
13.3. Społeczny wymiar starzenia się	330
13.3.1. Style funkcjonowania ludzi starszych	331
13.3.2. Role społeczne w późnej dorosłości	331
13.4. Starzenie się w wymiarze życia psychicznego	333
13.4.1. Zmiany dotyczące funkcji poznawczych	333
13.4.2. Starzenie się w wymiarze osobowości	337
13.4.3. Mądrość człowieka starego	342
13.5. Jakość życia w późnej dorosłości	344
13.6. Kres życia – umieranie	345
13.7. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnej dorosłości	347
III. STOSOWANA PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA: WYBRANE ZAGADNIENIA redakcja Adam Niemczyński i Maria Czerwińska-Jasiewicz	351
Wiedza o rozwoju człowieka w sferze edukacji	352
14. PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SFERY METAPOZNAWCZEJ W TEORII I PRAKTYCE NAUCZANIA Maria Ledzińska i Ewa Czerniawska	353
14.1. Zmiany w świecie, zmiany w nauczaniu	353
14.2. Psychologia poznawcza jako kontekst analiz	354
14.3. Uczenie się w ujęciu poznawczym	355

14.4. Metapoznanie	356
14.4.1. Istota, struktura, rozwój	356
14.4.2. Związki metapoznania ze sferą poznawczą	357
14.4.3. Kontrola jako istotne ogniwo metapoznania	358
14.5. Metapoznanie w praktyce nauczania	359
14.5.1. Zasady nauczania z perspektywy poznawczej	359
14.5.2. Etapy nauczania	361
14.6. Podsumowanie	363
15. PRAKTYCZNE IMPLIKACJE WIEDZY O ROZWOJU SPOŁECZNO-MORALNYM Adam Niemczyński	364
15.1. Użyteczność wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym	364
15.2. badań nad rozwojem społeczno-moralnym	365
15.2.1. Natywizm i charakter moralny	365
15.2.2. Empiryzm i moralny hedonizm	367
15.3. Psychologia poznawczo-rozwojowa i jej intencjonalizm moralny	368
15.4. Strategia stosowania wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym	373
15.5. Podsumowanie	376
16. ZARZĄDZANIE EDUKACJĄ WSPIERAJĄCĄ ROZWÓJ INDYWIDUALNY UCZNIÓW Jan Łuczyński	379
16.1. Obszary edukacyjnego wspierania rozwoju	379
16.1.1. Nabywanie wiedzy	380
16.1.2. Orientacja w świecie wartości	381
16.1.3. Rozwijanie umiejętności interpersonalnych	383
16.1.4. Rozwijanie umiejętności funkcjonowania w świecie społecznym	387
16.1.5. Rozwijanie zdolności samopoznania i kierowania własnym rozwojem	388
16.2. Zarządzanie edukacyjne	390
16.3. Podsumowanie	391
Wiedza o rozwoju człowieka w sferze opieki psychologicznej	393
17. PRAKTYCZNA WIEDZA O ROZWOJU ŻYCIA RODZINNEGO Ludwika Wojciechowska	395
17.1. Rodzina: definicje i właściwości	395
17.2. Teorie rozwoju rodziny	396
17.3. Przemiany w życiu rodziny na tle rozwoju jej członków	402
17.4. Natura zmian w rodzinie w ciągu życia	405

17.5. Podsumowanie 405

18. WSPIERANIE MŁODZIEŻY W ZAKRESIE SAMOPOZNANIA, PLANOWANIA WŁASNEGO ŻYCIA ORAZ PODEJMOWANIA DECYZJI DOTYCZĄCYCH WŁASNEJ PRZYSZŁOŚCI Maria Czerwińska-Jasiewicz 40

18.1. Samopoznanie i samookreślenie jako główne zadania rozwojowe okresu dorastania 407

18.1.1. Samopoznanie w procesie kształtowania się tożsamości młodzieży 407

18.1.2. „Wrastanie” w społeczeństwo dorosłych a określanie siebie i swojej przyszłości przez młodzież 408

18.1.3. Rozwój orientacji przyszłościowej młodzieży a samopoznanie 408

18.1.4. Tworzenie koncepcji dotyczącej własnego życia oraz jego projektu 410

18.2. Planowanie własnej przyszłości przez młodzież w okresie dorastania 411

18.2.1. Style życia preferowane przez młodzież 411

18.2.2. Cele i plany życiowe młodzieży 412

18.3. Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości 412

18.3.1. Główne rodzaje decyzji życiowych młodzieży 412

18.3.2. Decyzje życiowe w kontekście teorii decyzji 413

18.4. Przygotowanie młodzieży do planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości 414

18.4.1. Podstawy teoretyczne oddziaływań 414

18.4.2. Oddziaływania dotyczące planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości przez młodzież 415

18.5. Podsumowanie 416

19. WSPOMAGANIE FUNKCJONOWANIA LUDZI STARZEJĄCYCH SIĘ Ludmiła Zająć-Lamparska 419

19.1. Możliwości pomyślnego starzenia się 419

19.2. Wspomaganie funkcjonowania poznawczego osób starzejących się 421

19.2.1. Selektywna optymalizacja procesów poznawczych 421

19.2.2. Kompensacja w obszarze procesów poznawczych 424

19.2.3. Mądrość jako nowe jakościowo zjawisko w funkcjonowaniu poznawczym osób starzejących się 425

19.3. Wspomaganie funkcjonowania osób starzejących się na poziomie osobowościowym – samoocena i tożsamość 426

19.3.1. Selektywna optymalizacja i kompensacja w zakresie samooceny 426

19.3.2. Nowe jakościowo zjawiska w obszarze tożsamości 428

19.4. Podsumowanie 430

Zastosowania kliniczne wiedzy o rozwoju człowieka 432

20. WSPOMAGANIE ROZWOJU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ Małgorzata Kościelska 433

20.1. Postacie niepełnosprawności intelektualnej 434

20.2. Geneza niepełnosprawności intelektualnej 434

20.2.1. Wady genetyczne 434

20.2.2. Uszkodzenia układu nerwowego 435

20.2.3. Choroby somatyczne i defekty percepcyjne w powstawaniu niepełnosprawności 435

20.2.4. inne formy patologii środowiska 436

20.2.5. Trauma psychiczna 436

20.2.6. Zaburzenia intrapsychiczne 436

20.2.7. Procesy inwolucyjne 436

20.2.8. Proces patologizacji rozwoju prowadzący do niepełnosprawności intelektualnej 436

20.3. Ogólne zasady wspomagania rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną 437

20.3.1. Wspomaganie biofizyczne 437

20.3.2. Wspomaganie środowiskowe 437

20.3.3. Wspomaganie pedagogiczne 438

20.3.4. Wspomaganie psychologiczne 438

20.3.5. Wspomaganie ogólnospołeczne 439

20.4. Wybrane problemy i potrzeby osób niepełnosprawnych intelektualnie w różnych fazach życia 439

20.4.1. Okres przed narodzeniem 439

20.4.2. Narodziny 440

20.4.3. Dzieciństwo 440

20.4.4. Okres szkolny 441

20.4.5. W kierunku dorosłości 442

20.5. Podsumowanie 444

21. WSPOMAGANIE OSÓB Z ZABURZENIAMI NALEŻĄCYMI DO AUTYSTYCZNEGO SPEKTRUM W PERSPEKTYWIE PSYCHOPATOLOGII ROZWOJOWEJ Ewa Piśula 446

21.1. Charakterystyka osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum 446

21.2. Wspomaganie rozwoju dzieci z autyzmem 448

21.2.1. Wczesne wykrywanie i wczesna interwencja 449

21.2.2. Wspieranie rozwoju dziecka z autyzmem w wieku szkolnym 450

21.2.3. Trudności szkolne dzieci z autyzmem 451

21.3. Wspomaganie rozwoju młodzieży i dorosłych 452

21.3.1. Problemy związane z dorastaniem 452

21.3.2. Problemy rozwoju osób z autyzmem od dzieciństwa do dorosłości 453

21.4. Podsumowanie 453

SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH 455

LITERATURA CYTOWANA 461

INDEKS NAZWISK 514

INDEKS RZECZOWY 527

WYKAZ ŹRÓDEŁ ILUSTRACJI 536

O AUTORACH 537